

DOSELJAVANJA I ISELJAVANJA S PODRUČJA ISTRE, RIJEKE I ZADRA U RAZDOBLJU 1910-1971.

Vladimir Žerjavić

Zagreb

UDK 314.7|9(497.5)"1910/1971"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23. 6. 1993.

Namjena ovog napisa je istraživanje kretanja i ustanovljavanje doseljavanja i iseljavanja stanovništva u razdoblju od 1910. do 1961/71. na područjima Istre, Rijeke i Zadra te otocima Cresu, Lošinju i Lastovu. Ta su područja nakon drugoga svjetskog rata pripojena Jugoslaviji, točnije republikama Hrvatskoj i Sloveniji, a između dva rata bila su pod vlašću Italije. U radu se polazi od rezultata popisa iz 1846. koji je vršen po materinskom jeziku te se on uspoređuje s popisom iz 1880. kada je popis vršen na osnovi poslovnog jezika (*Umgangssprache*) kojim je administrativno povećan udio talijanskog stanovništva. Analizirajući kasnije popise i vršeći potrebne korekcije, autor je došao do slijedećih rezultata. Između dva rata, pod fašističkim režimom, prisilno je iz Istre iseljeno 53 tisuće Hrvata, a na područje Istre i Rijeke doseljeno 44 tisuće Talijana. Iza drugog svjetskog rata iz Istre, Rijeke i Zadra te s otoka Cresa i Lošinja iselilo je 163 tisuće Talijana i 25 tisuća Hrvata – sveukupno 188 tisuća. Ako se od toga broja oduzme 44 tisuća Talijana doseljenih u vrijeme fašizma (plus dvije tisuća prirasta) dolazimo do brojke od 142 tisuća iseljenih autohtonih Talijana i Hrvata s područja Republike Hrvatske nakon drugoga svjetskog rata.

I. UVODNE NAPOMENE

Namjena ovog napisa je istraživanje kretanja i procjene doseljavanja i iseljavanja stanovništva na područjima Istre, Rijeke i Zadra te otocima Cresu, Lošinju i Lastovu od polovine devetnaestog stoljeća i posebno nakon drugog svjetskog rata. Ta su područja nakon drugog svjetskog rata pripojena Jugoslaviji, zapravo Hrvatskoj i Sloveniji, te je zbog povijesnih razloga potrebno ustanoviti spomenuta kretanja i uvjete pod kojima su se ona odvijala.

Treba naglasiti da ovaj kratak napis nema pretenzije dubljeg ulaženja u povijesne i ekonomsko-političke uvjete koji su bili uzrokom tih i takvih kretanja stanovništva na rečenim područjima (jer to ne dopušta ni zadani opseg ovog napisa), ali je neophodno naznačiti one najbitnije kako bi se ta kretanja bolje shvatila kao jedan specifičan fenomen toga područja.

Prvi i osnovni je taj što Istra, a s njom i Rijeka, imaju vrlo važan geografsko-strateški položaj, zbog čega su bile poprištem osvajačkih pohoda raznih naroda i država koji su im sudbinu krojili prema svojim strateškim i drugim interesima i potrebama, ne uzimajući u obzir potrebe i želje tamošnjeg stanovništva. Stoga će i o takvima biti potrebno ovdje govoriti, jer su oni naznačivali povijesne prekretnice stanovništva ovih područja.

Valja još napomenuti da su promjene državnih, a s tim u svezi i administrativno-upravnih jedinica – koje su ujedno bile i statističke jedinice kod popisa provedenih u Istri počevši od godine 1846 – u ovom radu predstavljale znatne poteškoće, a one su i povećane time što su popisi ustanovljavali samo stanje na dan popisa, a ne i doseljavanja i iseljavanja stanovništva. Poseban problem predstavlja praćenje kretanja stanovništva po nacionalnostima, kako zbog promjena nacionalnih opredjeljenja dijela stanovništva tako i zbog izostanka naznaka nacionalnosti za pojedine statističke jedinice te potpunog izostanka naznaka nacionalne pripadnosti kod talijanskih popisa iz 1921, 1931. i 1936. godine.

II. SAŽETAK POVIJESNIH ZBIVANJA

Naseljena još u prapovijesti, Istra je stoljećima, pa i tisućljećima, bila zemlja prolaznih seoba, kraćih i duljih zadržavanja, promjena i novih doseljavanja... Histri, Kelti, Rimljani... smjenjivali su se na prostoru poluotoka, osnivali svoje zajednice i države, unosili u istarsku kulturu obilježja svoje vlasti i svojega etnosa. Materijalni, pa i pisani ostaci svjedoče o tim zbivanjima. Poslije propasti Histra (god. 177. pr.n.e.) uslijedila je vladavina Rimskog Carstva (do njegova pada 476), zatim Istočnih Gota, Bizanta (god. 538), a potkraj VI. stoljeća započinju prodori Slavena/Hrvata (prva vijest o tome potječe iz god. 599). Migracije hrvatskog elementa otad traju gotovo kontinuirano sve do naših dana.

Bizantska se vlast u Istri zadržala do god. 788, a s Francima započinje doba novih društvenih odnosa – doba feudalizma. Gradovi postupno gube samoupravu i nekadšnje "javne agere" na koje feudalne vlasti naseljavaju Slavene/Hrvate.

Osim svjetovnih feudalaca, svoju vlast jačaju i svoje posjede šire i crkveni feudalci. Između X. i XII. stoljeća Istra je bila feudalni posjed kuća Weimar-Orlamünde, Eppenstein, akvilejskoga patrijarha, zatim feudalaca Spanheima, Andechs-Merana... jedino je istočni dio Istre (do Labina i Raše), prema Konstantinu VII. Porfirogenetu, pripadao Hrvatskoj. Već u IX. stoljeću na političkoj se sceni pojavila Venecija, kojoj su se priklonili istarski gradovi,

nezadovoljni politikom feudalnih gospodara. Venecija je potisnula svojega glavnog konkurenta, akvilejskoga patrijarha, i postepeno zavladała sjevernim, zapadnim i južnim dijelom poluotoka, dok je središnji dio (tzv. Pazinska knežija, Contea di Pisino, Grafschaft Mitterburg) ostao u vlasti Kuće Austrije kao njezin nasljedni feud.

Iduća su stoljeća obilježena ratovima ova dva protivnika, od kojih su najsiroviji i najrazorniji bili rat Cambraiske lige (1508-1523) i uskočki rat (1615-1618).

Za temu ovoga članka osobito je važna činjenica da su obje vlasti, mletačka i austrijska, nastojale depopulirana sela i gradove naseliti novim žiteljstvom. Doseljenici su dobivali zemlju u "vječni zakup", bili su oslobođeni najprije pet, zatim dvadeset godina od fiskalnih davanja i radnih obveza; to je dovelo do priliva stanovnika/kolonista, ali i do sukoba sa starosjediocima koji su morali preuzeti sve te terete. Osim hrvatskog etničkog elementa, nehrvatskih i južnoslavenskih doseljenika te Furlana i Talijana, u Istru se naseljavaju skupine Grka s Levanta, Albanaca, tzv. Istrorumunja (Ćića), Vlaha i drugih.

Sve je to stvorilo etnički mozaik istarskih različitosti i osebujne etno-kulturne odrednice dvaju glavnih kulturnih krugova: hrvatskoga, pretežito u seoskome području (do samih zidina gradova), i venetskoga/talijanskog, pretežito u urbanim središtima. U tijeku razvijanja i evoluiranja etničke svijesti u nacionalnu, oba su kruga zadržala i "pučke" (usmene) i "učene" (pisane) odrednice svoje kulture.

Poslije propasti Mletačke Republike u Istri se izmjenjuju austrijska, francuska, pa ponovno austrijska vlast (ova potonja zadržat će se do god. 1918). Razdoblje od Bečkoga kongresa (1815) do konca prvoga svjetskog rata prožeto je velikim društvenim i političkim promjenama (ukidanjem feudalizma i uvođenjem građanskoga društva, upravnim podjelama...), posebice jačanjem hrvatsko-talijanskog antagonizma, nacionalnim i političkim borbama, afirmacijom hrvatske nacionalne svijesti u preporodnome pokretu, laviranjem austrijske vlasti koja se politikom *divide et impera* uspješno nametala i hrvatskim i talijanskim političkim krugovima. Izborni sustav bio je tako načinjen da je osiguravao dominaciju talijanske manjine nad hrvatskom većinom, ali to nije bilo dovoljno da istarske Hrvate (na sjeveru i sjeverozapadu i Slovence) potčini i asimilira. Hrvatski je narod u Istri postao snažan kulturni, politički, donekle i gospodarski čimbenik i uspijevaao suzbiti asimilacijska nastojanja.

III. PRVI SVJETSKI RAT I RAZDOBLJE IZMEĐU DVA RATA

Prvi svjetski rat, koji je Austro-Ugarska izgubila, bio je sudbonosan za hrvatsko i slovensko stanovništvo Istre, Rijeke i Zadra. Naime, Italija se 1914. još nije odlučila kojoj zaraćenoj strani će se prikloniti, 1915. se pridružila Engleskoj i Francuskoj koje su, uz naknadno priključenje Sjedinjenih Američkih Država, bile pobjednice u tom ratu. Italija, koja je vrlo malo doprinijela toj pobjedi, uspješnom diplomatskom aktivnošću na kraju rata biva nagrađena pripajanjem Istre, Zadra

te otoka Cresa, Lošinja, Lastova i Palagruže, a kasnije, zbog nezainteresiranosti Države Srba, Hrvata i Slovenaca (zapravo njene diplomacije, u kojoj su glavnu riječ imali Srbi), izgubljena je i Rijeka.

Kako su kasniji događaji pokazali, to pripajanje donijelo je hrvatskom i slovenskom narodu katastrofalne posljedice. Naime, odmah po preuzimanju vlasti, Italija je započela s ukidanjem prava koja je hrvatski i slovenski narod imao u vrijeme austrougarske vladavine, a dolaskom fašističkog režima na vlast to se pretvorilo u pravi pogrom nad hrvatskim i slovenskim narodom. Ukinute su sve izgrađene strukture na društvenom, gospodarskom i kulturnom polju. To je provedeno posebnim zakonima i administrativno-upravnim aktima, ali i fizičkim prisiljavanjima i likvidacijama "nepodobnih" osoba. Tako su talijanske vlasti, još prije uspostavljanja fašističkog režima, tj. već 1919, zatvorile 109 od 239 hrvatskih i slovenskih škola, internirale 35 svećenika, 23 zatvorile, a 93 svećenika i 79 redovnika protjerale u inozemstvo. Nastupom fašističkog režima ukinute su sve škole, zabranjena upotreba hrvatskog i slovenskog jezika, zabranjeno je izdavanje listova i časopisa, a ukinute su i sve društvene i gospodarske ustanove (bilo je 414 zadruga s više od 100 tisuća članova).

Nadalje, nakon potalijančivanja naziva mjesta, upravnih i drugih ustanova, došlo je na red potalijančivanje hrvatskih i slovenskih prezimena i imena, i to ne samo živih, već i u spisima i na grobljima. Time se htjelo zatrti svaki trag slavenskog karaktera tih zauzetih područja. Prema podacima Paola Parovela u knjizi *Izbrisani identitet*, izdane u Trstu 1985, a kod nas 1993, promjena prezimena i imena provedena je najvjerojatnije kod 500 tisuća osoba. Od toga u Trstu 100 tisuća, 60 u tršćanskoj pokrajini, a u riječkoj provinciji i Zadru više od 40 tisuća, dok je ostatak proveden u hrvatskom i slovenskom dijelu Istre. Takav napad na nacionalno biće hrvatskog i slovenskog naroda doveo je do njihovog velikog iseljavanja u Hrvatsku, Sloveniju i druge krajeve Jugoslavije te u druge europske i prekoceanske zemlje.

Još 1847. talijanski zastupnik Carlo De Franceschi piše u tršćanskom listu *L'Istria* "da se župnik u Savičentu, Antonio Facchinetti pokazuje prijateljem Slavena, umjesto da nastoji prelići slavenski element u talijanski, i da je učinio zlo onaj koji je savjetovao uvođenje slavenskih škola u Istri". A 1848, u drugom članku, piše: "Gdje dva različita roda žive zajedno – ne jedan uz drugoga nego pomiješano – ondje je nemoguće ustaliti dvije narodnosti, dvije različite kulture. Od toga bi nastao kaos i neprestana borba među njima."

Dakle, ono što je De Franceschi mislio provesti postepenom asimilacijom, fašistički režim proveo je najbrutalnijom i neciviliziranom represijom.

Zapravo, otvoreno političko djelovanje u pravcu asimilacije nastojalo se sprovesti još u razdoblju građanske revolucije: talijanski zastupnici su u parlamentu u Beču 30. kolovoza 1848. zatražili od ministra unutrašnjih poslova da se u sve urede i škole u Istri kao službeni uvede isključivo talijanski jezik. Međutim, novi ministar, grof Stadion, koji je ranije služio u Trstu kao carinski namjesnik i bio upoznat sa stvarnim stanjem na terenu, taj je zahtjev odbio 15. prosinca 1848. To je učinio pozivajući se na prvi službeni popis stanovništva

izvršen 1846. godine u Istri, koji je ustanovio da od ukupnog broja od 234 tisuće ljudi, talijanskoj narodnosti pripada samo 60 tisuća te da bi se počinila teška nepravda Slavenima – koji imaju premoćnu većinu – ako bi se nametnuo talijanski kao jedini službeni jezik. Talijanski se zastupnici s time nisu pomirili, te su uspjeli postići da se talijanskim jezikom služi u gradskim općinama i sudovima, a u upravnim organima /kotarevima/ njemačkim. Vlastitim jezikom moglo se služiti u seoskim općinama i posebnim nacionalnim školama, kao i u crkvenim obredima.

Zatim, poduzeli su akciju da se popis stanovništva ne vrši na osnovi materinskog jezika kojim se stanovništvo služi u svojim domovima, već su zahtijevali da bi se nacionalnost ustanovljavala prema upotrebi *Umgangssprache*, tj. jezika koji je prevladavao u javnim i poslovnim krugovima, a to je bio – talijanski, kojim su se služili imućniji građani – Talijani. To se u potpunosti uspjelo provesti tek kod popisa 1880, dok su se još popisi 1857. i 1869. pretežno vršili po materinskom jeziku. Uvođenje *Umgangssprache* kod popisa stanovništva dovelo je do velikih promjena u nacionalnoj strukturi stanovništva, kako se to može vidjeti iz priloženih tabela (posebno tabele 2, koja pokazuje statistički niz od 1846. do 1910 – kao zadnjeg austrijskog popisa). Iz tog se statističkog niza ipak može ustanoviti da su se Slovenci uspjeli i dalje izjašnjavati na osnovi upotrebe svog jezika, odnosno da je do promjena došlo samo za hrvatsko stanovništvo. Više će o tome biti rečeno u odjeljku o demografskim promjenama.

IV. DRUGI SVJETSKI RAT

Ulazak Italije u drugi svjetski rat na strani sila Osovine, tj. Njemačke i Japana, i posebno napad na Jugoslaviju 1941. godine, donio je narodima Istre nove poteškoće i stradanja, posebno hrvatskom i slovenskom, jer su bili prisiljeni služiti u okupacijskoj vojsci Italije na teritoriju Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, nakon prijašnjih stradanja u ratovima koje je Italija vodila protiv Libije i Etiopije. Ovdje se neće ulaziti u opise stvaranja narodnooslobodilačkih odbora i borbenih jedinica na području Istre od strane hrvatskog i slovenskog dijela stanovništva, kojem se priključio i dio talijanskog stanovništva (posebno nakon kapitulacije Italije 1943. godine, kad je talijanski narod konačno svrgnuo fašističku diktaturu Mussolinija, a Italija se priključila zapadnim saveznicima), već samo konstatirati da je taj otpor fašističkim osvajačkim planovima bio logičan i opravdan. A konačno, on je i doprinio tome da je uslijedila promjena državnih granica.

Talijanski vlastodršci i njihova diplomacija, koji su se tek 1943. godine priključili zapadnim saveznicima, nastojali su iz tog preokreta izvući diplomatsku i posebno teritorijalnu korist, ali zahvaljujući narodnooslobodilačkoj borbi samih Istrana, u prvom redu Hrvata i Slovenaca, ali i Talijana, te uz odlučujuću pomoć narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije – u kojoj je hrvatski i slovenski narod dao svoj značajan udio – to Italiji nije uspjelo, pa su sva područja koja je Italija dobila nakon prvog svjetskog rata po završetku drugog svjetskog rata bila pripojena Jugoslaviji, tj. Hrvatskoj i Sloveniji.

V. RAZDOBLJE NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

U daljnjem izlaganju usredotočit ćemo se na uzroke koji su doveli do velikih iseljavanja talijanskog, ali i hrvatskog stanovništva s područja koja su nakon drugog svjetskog rata pripala Jugoslaviji.

U narodnooslobodilačkom ratu protiv njemačkih i talijanskih fašističkih okupatora, koji se vodio pod vodstvom Komunističke partije, jasno iznesen stav da će narod nakon završetka rata odlučiti o društvenom i političkom uređenju bio je motiv velikom dijelu naroda, različitog političkog opredjeljenja, za pristupanje narodnooslobodilačkoj vojsci. Međutim, nakon rata (čemu je doprinijela i okolnost da je vojska Sovjetskog Saveza pridonijela oslobađanju Beograda i slamanju otpora u susjednim državama – Bugarskoj, Mađarskoj i Austriji – gdje se i zadržala) Komunistička partija Jugoslavije uspjela je postići pobjedu na prvim izborima i postupno nametnuti komunistički režim sličan onome u SSSR-u. Provedbom nacionalizacije industrije, trgovine, prometa, bankarstva, stambenih zgrada i zemljišta iznad 10 odnosno 15 hektara, osnivanjem zemljišnih zadruga prisilom, stvoreno je nezadovoljstvo bogatijih slojeva naroda, od kojih je najveći dio svoju imovinu stekao pravnim i u tržišnoj ekonomiji pravednim putem, ali i svekolikog seljaštva koje nije htjelo prihvatiti nametnute zadruge, slične sovjetskim kolhozima. I na prijašnjem teritoriju Jugoslavije to je dovelo do iseljavanja dijela stanovnika kojima je oduzeta imovina, a posebno je to navelo na iseljavanje stanovništvo Istre, Rijeke, Zadra i otočja kojima se pružala povoljnija mogućnost iseljavanja u Italiju, zbog lakog ostvarivanja talijanskog državljanstva (što je poticala i sama Italija). Kako je Italija, kao i druge zapadne zemlje, primijenila tržišnu ekonomiju, to je ona u odnosu na Jugoslaviju bila mnogo atraktivnija, ako ne za samo zadržavanje u njoj, a ono kao polazna stanica za iseljavanje u druge europske i prekomorske zemlje, što se i dogodilo.

Nakon Rezolucije Informbiroa i prekida sa SSSR-om 1949. godine te postepenog odustajanja od prisilnog zadrugarstva na selu, a iza 1950. i uvođenja samoupravljanja u poduzećima, društvena i ekonomska situacija se popravila, ali akcije koje su od 1945. do tada bile provedene već su prouzročile neželjene posljedice, koje se više nisu mogle ispraviti. Kako sve do Londonskog sporazuma 1954. godine nije bilo riješeno pitanje Zone "B" u Istri, to se na području Istre nije mnogo učinilo u revitalizaciji i napretku istarskog gospodarstva, što je još dodatno potaknulo ljude na iseljavanje.

VI. DEMOGRAFSKE PROMJENE OD 1910. DO 1971.

Već je ranije spomenuto da je bilo iseljavanja između dva rata, i to Hrvata i Slovenaca, za kojim je uslijedilo doseljavanje Talijana, a nakon drugog rata – iz rečenih uzroka – do iseljavanja Talijana, a djelomično i Hrvata te ponovnog naseljavanja Hrvata i Slovenaca u Istru. Kod ustanovljavanja brojčanih podataka o tim kretanjima pojavile su se poteškoće navedene u "Uvodnim napomenama",

kao i one izazvane korištenjem *Umgangssprache* umjesto materinskog jezika u ustanovljavanju nacionalne pripadnosti. Nakon obavljenog istraživanja i provedenih analiza došlo se do slijedećih rezultata.

Kao osnovni dokumenti služili su popisni dokumenti iz austrijskih, talijanskih i jugoslavenskih izvora. Tako tablica 1 prikazuje izvorne podatke popisa za Istru te otoke Cres i Lošinj za razdoblje od 1857. do 1945. godine (grupirane zasebno za hrvatski i slovenski dio Istre), koji su se svih popisnih godina registrirali po istim statističkim jedinicama, tj. kotarevima odnosno općinama. Za 1846. godinu takvi iscrpni podaci nisu bili raspoloživi, već samo ukupni, po narodnostima. U toj tabeli odvojeni su otok Krk i Muggia (Milje), jer Krk ni 1918. nije bio pripojen Italiji, a Muggia (Milje) nije nakon 1945. pripojena Jugoslaviji. Također je općina Kastav izdvojena za godinu 1910 (jer ni ona nije 1918. bila priključena Italiji), kako bi se došlo do usporedivih podataka za cijelo razdoblje za područje koje je nakon drugog svjetskog rata bilo pripojeno Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj i Sloveniji.

Tablica 2 prikazuje isto brojčano stanje kao i tablica 1, ali je ono prikazano po nacionalnostima kako bi se uočile promjene u kretanju broja Hrvata i Talijana, posebno počevši od popisa 1880, kada je (do 1910) *Umgangssprache* služio za određivanje nacionalnosti. Od spomenutih 60 tisuća Talijana popisanih 1946. godine ovdje je iskazano 59, jer je jedna tisuća živjela na otoku Krku (koji je iz opisanih razloga izdvojen), dok je Kastav zadržan, zbog usporedivosti između 1900. i 1910. kako broja stanovnika tako i stopa prirasta između ta dva popisa.

Iz izračunatih prosječnih godišnjih stopa prirasta za pojedine popisne godine vidi se da je kod Talijana stopa prirasta između 1869. i 1880. neprirodno povišena na 4,64% prosječno godišnje (jer je broj Talijana od 73 skočio na 112 tisuća od 1869. do 1880), dok je kod Hrvata istovremeno nastao pad od 126 tisuća u 1869. na 106 tisuća 1880. godine, tj. broj Talijana porastao je za 39, a broj Hrvata smanjio se za 20 tisuća. Iz broja stanovnika, prikazanog u tabeli 1 po pojedinim kotarevima/općinama, vidi se da je samo u Pazinu broj pao za 3358 stanovnika, dok je kod svih ostalih broj u 1880. porastao; u Puli za 6400, i to iz broja upisanih pod "Ostali". Iz toga se može zaključiti da je primjenom izjašnjavanja po *Umgangssprache* došlo do pretvaranja Hrvata u Talijane, ali je sada nemoguće ustanoviti u kolikome se broju to zapravo dogodilo. Kako je broj Talijana 1890. pao za tisuću, a Hrvata porastao za 17 tisuća, to bi moglo značiti da se svake popisne godine nisu stanovnici jednako izjašnjavali o jeziku. Ipak, kako je povećani broj Talijana (od 59 tisuća u 1846. na 137 tisuća 1910, dok je broj Hrvata od 122 tisuće 1846. povećan na samo 149 ili za samo 27 tisuća – a broj Talijana za 78 tisuća) potpuno neprirodan, jer očito u tom razdoblju nije bilo većih iseljavanja Hrvata ili još većih naseljavanja Talijana (iako ih je, vjerojatno, odeđen broju pridošao iz Italije), to se samo može zaključiti da je došlo do "administrativne" asimilacije Hrvata u Talijane. Logično je da se u ovakvim demografskim analizama to ne može prihvatiti kao ispravno, jer do toga nije došlo dobrovoljnim putem od popisanih Hrvata, već zbog nametnutih političkih i administrativnih kriterija na osnovi kojih je prikazano stanje koje ne odgovara stvarnosti.

Da bi se došlo do približno stvarnog stanja, u tablici 3 (koja prikazuje kretanje stanovništva samo za hrvatski dio Istre) izvršene su korekcije popisnih brojeva za razdoblje od 1880. do 1910. kod Hrvata i Talijana, koje se mogu smatrati minimalnima, jer i s tim ispravkom broj Talijana je povećan od 1846. do 1910. za 48 tisuća, dok je broj Hrvata povećan za samo 42 tisuće na mnogo višu početnu osnovicu, koja – logično – donosi i znatno veći broj priraštaja Hrvata u odnosu na početnu brojku Talijana. To se najbolje vidi iz niže prikazanih usporedbi (u tisućama):

	Popisni rezultati				Ispravljani rezultati			
	1846.	%	1910.	%	1846.	%	1910.	%
Hrvati	120	78	136	56	120	78	162	66
Talijani	34	22	108	44	34	22	82	34
Ukupno	154	100	244	100	154	100	244	100

Ako bi se na početne brojke iz 1846. primijenile jednake stope prirasta za Hrvate i Talijane, što bi moglo imati svoje opravdanje jer su redovno u ruralnim područjima (u kojima su živjeli Hrvati) stope priraštaja više od onih u gradovima, to nije učinjeno jer se može pretpostaviti da je u tim popisnim razdobljima bilo i iseljavanja Hrvata i doseljavanja Talijana, pa je stoga izvršen samo najminimalniji ispravak zbog očite manipulacije izvedene 1880. godine.

Kao što se vidi iz tablice 3, broj Slovenaca i "Ostalih" nije mijenjan, jer pod "Ostali" su druge nacije na koje nije primijenjen *Umgangssprache* /većinom zaposleni u brodogradilištu i arsenalu u Puli/, a Slovenci, kako je već spomenuto, izjašnjavali su se i dalje na osnovi svog materinskog jezika.

Tablica 4 prikazuje kretanje stanovnika za hrvatski dio Istre i otoke Cres i Lošinj od 1910. do 1971, kad je, zapravo, završeno iseljavanje. Iz tog se prikaza vidi da je bilo znatno manje iseljavanja Hrvata nego što se ranije objavljivalo, a isto tako i manje doseljavanja Talijana. Tako je od 1918. do 1943. iseljeno ukupno 53 tisuće Hrvata, a doseljeno 29 tisuća Talijana. S druge strane, već nakon 1943. godine počelo je iseljavanje Talijana, a nakon 1945. i doseljavanje Hrvata i Srba te je do 1971. iseljeno ukupno 116 tisuća Talijana i 30 tisuća Hrvata, dok je uselilo 23 tisuće Hrvata. To se vidi iz slijedećeg prikaza, koji daje brojke u tisućama:

	Ukupno	Hrvati	Talijani*	Slovenci	Srbi	Ostali
1918-1943/45.						
iseljeno	-86	-53	-	-4	-	-29
doseljeno	+29	-	+29	-	-	-
1943/45-1971.						
iseljeno	-152	-30	-116	-1	-	-5
doseljeno	+43	+23	-	-	+9	+11
Ukupno	-166	-60	-87	-5	+9	+23

	Ukupno	Hrvati	Talijani*	Slovenci	Srbi	Ostali
<i>Ratni i drugi gubici</i>						
ratni 1914-1918.	12	6	4	1	–	1
ratni 1941-1945.	24	14	9	1	–	–
španjolska groznica	8	4	2	1	–	1
Ukupno	44	24	15	3	–	2
Ukupni demografski gubici	210	84	102	8	+9	25

* Podatke o broju doseljenih Talijana daje dr. L. Čermelj U djelu *Slovenci i Hrvati pod Italijo* (Slovenska Matica, 1965). Samo do 1931. iz stare Italije doseljeno je 23.638 Talijana, a iz Julijske Krajine 6352, no vjerojatno su se doseljavali i poslije, dijelom i u slovensku Istru, čak iz Sicilije, Kalabrije, Molise i Sardinije.

Kao što se vidi iz tablice 4, pretpostavljeno je da se kod popisa 1921. 15 tisuća Hrvata izjasnilo kao Talijani, a kod popisa 1948. opet 20 tisuća Talijana kao Hrvati i to je, vjerojatno, najmanji broj onih koji su se pod političkim i općedruštvenim i gospodarskim okolnostima "dobrovoljno" odlučili promijeniti svoju nacionalnost, da bi kroz to zadržali svoj društveni ili ekonomski položaj u novonastaloj situaciji i okolnostima koje su se zbile mimo njihova htijenja.

Pri izračunavanju prirasta stanovništva primijenjene su stope koje odgovaraju trendu tih kretanja. Općenito su u svijetu u ranijim razdobljima bile više, a u novijima pokazuju tendenciju postupnog smanjenja. Tako je za razdoblje od 1910. do 1921. uzeta stopa u skladu s prijašnjim kretanjima, dok su iza toga one snižene. Kod izračunavanja prirasta Talijana za razdoblje od 1931. do 1948. uzeto je u obzir da je njihovo iseljavanje započelo već iza 1943, pa se njihova prisutnost do popisnog dana 1948. nije mogla ubrojiti kod izračunavanja prirasta 1948-1961, jer se njihov broj od 49 tisuća već kod popisa 1953. smanjio na 21,5 tisuća, te je prirast odgovarajuće umanjen.

U tablici 5 prikazano je kretanje stanovništva i demografskih gubitaka za područje Rijeke, primjenjujući jednaku demografsko-statističku metodu kao i za Istru. Nažalost, popisi poslije 1948. godine nisu iskazivali podatke za područje Rijeke koje odgovara onom iz razdoblja 1918-1945. Naime, gradu Rijeci priključeni su Sušak i okolna naselja, koji su dalje vođeni kao područje grada Rijeke. U tablici 5 prikazano je kretanje do 1961. Za 1961. je iz tih razloga izvršena procjena broja Hrvata. Talijana je iseljeno 18 tisuća 1948-1953. te 6 tisuća između 1953. i 1961, kad ih je ostalo samo 3 tisuće (koji se pojavljuju i u kasnijim popisima).

Ovdje treba napomenuti da su za grad Rijeku uzete stope prirasta nešto niže od Istre, jer je u gradovima stopa redovito niža nego u ruralnim područjima.

Broj Mađara iskazan je pod "Ostali", a on je poslije 1870. godine, kad je Rijeka potpala pod mađarsku upravu, povećan od 379 u 1880. godini na 6493 u 1910. Iza završenog rata 1918. godine oni su se postupno sasvim iselili.

Rezultati ukupnih kretanja stanovništva i demografskih gubitaka za grad Rijeku su slijedeći, u tisućama:

	Ukupno	Hrvati	Talijani	Slovinci	Srbi	Ostali
1910-1940.						
iseljeno	-11	-4	-	-	-	-7
doseljeno	+19	+4	+15*	-	-	-
1940-1948.						
iseljeno	-17	-	-15	-	-	-2
doseljeno	+25	+23	-	+1	+1	-
1948-1961.						
snižen broj	-24	-	-24			
asimilirano	-2	+2	-2			
iseljeno	-22	-	-22			
Migracije ukupno	-8	+21	-22	+1	+1	-9
<i>Ratni i drugi gubici</i>						
1914-1918. ratni	-3	-1	-2			
1941-1945. ratni	-4	-1	-3			
španjolska groznica	-3	-1	-2			
Ukupno	-10	-3	-7			
Ukupni demografski gubici	-18	+18	-29	+1	+1	-9

* Dr. Lavo Čermelj za Rijeku navodi (u studiji kao pod 2) da je do 1931. doselilo 13.585 Talijana iz Italije.

Za Zadar i otoke Lastovo i Palagružu iseljavanje i doseljavanje stanovništva bilo je slijedeće:

ZADAR – Raspoloživi su ovi podaci u popisima:

	Ukupno	Talijani	Hrvati	Srbi	Ostali
Popis 1900.	16.642	?	?	?	?
Popis 1910.	18.639	?	?	?	?
Popis 1921.	17.065	12.075	1.005	200	3.735
Popis 1931.	18.614	?	?	?	?
Popis 1936.	20.022	13.668	1.000	124	4.230
Popis 1948.	13.954	2.044	10.193	1.191	-
Popis 1953.	14.324	1.224	11.600	1.300	400
Popis 1961.	15.864	64	13.900	1.400	500

Na osnovi spomenutih podataka broj Talijana od 1936 smanjio se za 13.600. Međutim, kako je od 54 bombardiranja grada Zadra od 2.11.1943 do 22.10.1944. poginulo između 3.500 do 4.000 ljudi, može se računati da ih je iselilo ukupno 10.000.¹

1

Luigi Papo de Montona u *ALBO d'ORO La Venezia Giulia e la Dalmazia nell'ultimo conflitto mondial*, Unione degli Istriani, Trieste 1989, daje podatke od 17 tisuća poginulih ukupno, uključivši gornjih 4000, u "fojbama" 1943. u Istri 545, a u Goriciji 185.

LASTOVO I PALAGRUŽA – Na otoku Lastovu broj stanovnika kretao se ovako:

Godine	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.
Broj	1.071	1.239	1.387	1.437	1.558	1.700	1.744	1.757	1.457

Stanovnici otoka bili su gotovo isključivo Hrvati. Zabilježeno je 6 Talijana 1880; 1890. godine 1 te 1948. 84 i 1953. godine 26 Talijana, a na zahtjev optiranja za talijansko državljanstvo izdano je 200 rješenja.

Ukupni rezultati za cijelo pripojeno područje (u tisućama):

A. Migracije	Ukupno	Hrvati	Talijani	Slovenci	Srbi	Ostali
<i>1910-1943/45.</i>						
Istra	-58	-53	+29	-5	-	-29
Rijeka	+8	-	+15	-	-	-7
Ukupno	-50	-53	+44	-5	-	-36
<i>1943/45-1971/61.</i>						
Istra – 1971	-109	-7	-116	-1	+9	+6
Rijeka – 1961	-14	+23	-37	+1	+1	-2
Ukupno	-123	+16	-153	-	+10	+4
Zadar – 1961	-12	+12	-10	-	-	-4
Ukupno	-125	+28	-163	-	+10	+5
Sveukupno	-175	-25	-119	-5	+10	-36
B. Ostali gubici						
<i>1910-1921.</i>						
Istra	20	10	6	2	-	2
Rijeka	6	2	4	-	-	-
Ukupno	26	12	10	2	-	2
<i>1941-1945.</i>						
Istra	24	14	9	1	-	-
Rijeka	4	1	3	-	-	-
Zadar	4	-	4	-	-	-
Ukupno	32	15	16	1	-	-
Ukupni demografski gubici	233	52	145	8	+10	38

Eksodus nakon drugog svjetskog rata:

Istra	141	25	116
Rijeka	37	-	37
Zadar	10	-	10
Ukupno	188	25	163

Gornji rezultati dobiveni su statističkom metodom, kako je već izloženo, pa bi ih bilo korisno usporediti s podacima iz drugih izvora.

Brojke eksodusa iz drugih izvora (naših):

1. Odobreno rješenje optantima	97.000*
-dodavši osobe ispod 18 godina	34.000
-ukupno optantskih obitelji	131.000
2. Iz zone "B" općina Buje	20.000
3. Otpust iz državljanstva	5.000**
Ukupno	156.000
4. Bez dozvole iselilo	oko 30.000
Sveukupno	186.000

* vidi tablicu 6 (u prilogu)   ** vidi tablicu 7 (u prilogu)

Prema tome, iz oba izvora dobiven je približno isti broj ljudi koji su nakon drugog svjetskog rata iselili iz Istre, Rijeke i Zadra.

Međutim, treba uzeti u obzir i da su se na ta područja između dva rata doseljavali Talijani, i to na područje Istre 29 tisuća, a na područje Rijeke 15 tisuća, tj. ukupno 44 tisuće Talijana kojima treba dodati prirast od 2 tisuće, pa 46 tisuća treba odbiti od broja iseljenih Talijana iza drugog svjetskog rata (od 186 do 188 tisuća) da bi se dobila razlika, tj. neto eksodus s tih područja od 1910. do 1961/71. od 117 tisuća Talijana i 25 tisuća Hrvata – odnosno – sveukupno 124 tisuće stvarno iseljenih osoba. Naime, svi doseljenici uzeti u izračunavanje u ovim prikazima doselili su do 1940. godine² tako da su oni na osnovi ugovora i sporazuma učinjenih s Italijom mogli dobiti status optanta (optanti su osobe stalno nastanjene 10.6.1940. na pripojenom području Jugoslavije), a logično je da su doseljeni u prvom redu zatražili iseljenje po toj osnovi.

Iz talijanskih izvora o broju iseljenih nakon drugog svjetskog rata raspoložemo sa dva izvora:

1. *STORIA DI UN ESODO Istra 1945 – 1956*³ – daje ukupnu brojku od 201.440, koja se sastoji od:

- izbjeglice službeno prihvaćeni 150.627
- izbjeglice najavljeni neprihvaćeni 23.124
- izbjeglice umrli 4553
- izbjeglice emigrirali 23.136

2

Prema publikaciji Antuna Girona: *Talijanska vlast o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942.* navedeno je 41.314 Talijana za 1940. i uzeti su u obzir u izračunavanju, a za 1942. navodi da je bilo 45.830 Talijana, tj. 4,5 tisuće više onih koji nisu uzeti u izračunavanja, ali oni se mogu uzeti kao doseljeni i iseljeni.

3

Iz *lesodo delle terre adriatiche*, Rilev. stat., a cura di A. Colell, Roma 1958, izdane od "Istituto regionale per la storia del mento di liberazione nel Friuli-Venezia-Giulia", Trst 1980.

Kako ova studija daje podatke do 1956. godine, tome broju treba dodati još 15-20 tisuća onih koji su iseljeni kasnije, tako da bi ukupan broj mogao iznositi 220-225 tisuća.

Kako broj iseljenih (od 186 do 188 tisuća) predstavlja iseljene samo iz hrvatskog dijela pripojenih područja, to bi preostalo oko 30-35 tisuća iseljenih iz slovenskih područja.

2. *L'ESODO DEI 350 Mila Giuliani, Fiumani e Dalmati*⁴ objavila je brojku od 350 tisuća, pozivajući se na podatke navedene u gornjoj studiji, tj. 201.440, čemu je dodano daljnjih 50 tisuća umrlih i bolesnih i novih dodatnih 80 tisuća emigranata u inozemstvo te 15 tisuća onih koji su došli iza 1958. Kako već u prvoj studiji ima 5 tisuća umrlih, to bi bilo 55 tisuća umrlih i bolesnih, što je neshvatljivo, isto kao i dodatnih 80 tisuća onih koji su emigrirali, povrh 23.136 navedenih u prvoj studiji, tj. ukupno 103 tisuće onih koji su odselili izvan Italije. Takvim povećavanjem brojeva bez ikakve dokumentacije i podloge broj se može povećati i više od 350 tisuća, ali je pitanje kakvu to ima svrhu, jer se takvo umnažanje brojeva uopće ne može ozbiljno razmatrati.

VI. UGOVORI I SPORAZUMI S ITALIJOM

U svezi s teritorijem pripojenim Jugoslaviji poslije drugog svjetskog rata, u čiju domenu spada i talijanska optantska i druga imovina na pripojenim područjima, sklopljeno je više međunarodnih ugovora i sporazuma, od kojih su osnovni:

1. Ugovor o miru od 10. veljače 1947.

Na osnovi čl. 79. tog Ugovora, Jugoslavija je bila ovlaštena da zaplijeni i likvidira svu talijansku imovinu, tj. dobra, prava i interese talijanskih fizičkih i pravnih osoba, koja su se nalazila na tom teritoriju 15. rujna 1947, kada je mirovni ugovor stupio na snagu. Ona je imala pravo da tu imovinu likvidira i njome raspolaže do visine njenih reparacijskih zahtjeva prema Italiji, a Italija je obavezana da za tu imovinu namiri svoje građane. Optantska imovina koja nije bila ponuđena na otkup blokirana je dok se o njoj ne postigne sporazum. Konačno, Sporazumom od 3. srpnja 1965. o primjeni Sporazuma od 18. prosinca 1954. definitivno je otkupljena i prešla u društveno vlasništvo sva optantska imovina na pripojenom području, osim 500 dobara koja su ostavljena u vlasništvu optanata. Tim Sporazumom (od 3. srpnja 1965) ugovorena je naknada za definitivni otkup talijanske imovine optanata, koja nije bila ponuđena na otkup do 5. prosinca 1954, u paušalnom iznosu od 2,6 mil. US dolara i isplaćena je u 10 godišnjih rata do 1. siječnja 1975. godine.

4

P. Flaminio Rocchi, Roma 1972.

Talijanski optanti su osobe koje su bile stalno nastanjene (s danom 10. lipnja 1940) na području pripojenom Jugoslaviji, a koje su optirale za talijansko državljanstvo. Opcije za talijansko državljanstvo odobravali su republički organi unutrašnjih poslova Hrvatske i Slovenije.

2. Talijanska imovina na području bivše Zone "B" – STT.

Regulirana je Osimskim ugovorom od 10. studenog 1975, a Sporazumom od 18. veljače 1983. razriješene su sve uzajamne obaveze koje proistječu iz čl. 4. Ugovora. Tim Sporazumom ostavljeno je u vlasništvu talijanskih državljana 179 dobara, a za ostalu imovinu ugovoreno je da se Italiji isplati 110 mil. US dolara u 13 godišnjih jednakih obroka po 8.461.538 dolara, od 1. siječnja 1990. godine. Dvije su rate plaćene 1990. i 1991, a o daljnjim otplatama između vlada Hrvatske i Slovenije s jedne, i Italije s druge strane, vode se razgovori.

VII. RAZVOJ PRIPOJENIH PODRUČJA 1945-1991.

Ovaj napis ne bi bio potpun ako bi se izostavio opis daljnjeg razvoja tog područja, pošto je prikazano ono burno zbivanje u ranijim razdobljima, koje je dovelo do velikih promjena kako u političkom tako i u društvenom, kulturnom i gospodarskom životu naroda na tim prostorima.

Naime, nakon radikalnih promjena poduzetih u prvim godinama iza rata, a koje su, vjerojatno, bile jednim od uzroka velikog iseljavanja stanovništva, nije se mogao očekivati neki uspješan razvoj na tim prostorima. Ipak, kao što je već rečeno, nakon pedesetih godina situacija se znatno poboljšala u cijeloj zemlji (i kroz pomoć zapadnih zemalja), pa je Hrvatska od 1956. otpočela s intenzivnijim gospodarskim razvojem i u Istri, Rijeci i Zadru. Treba reći da je već od 1945. mnogo učinjeno u prosvjetnom i kulturnom planu otvaranjem osnovnih, srednjih te viših škola i fakulteta (u Rijeci). Osim toga, u Rijeci i Zadru nanovo su izgrađeni mnogi objekti porušeni u ratu. Započelo se s povećanjem kapaciteta energetske objekata, rafinerije Rijeka, brodogradilišta Rijeke i Pule i drugih industrijskih i prometnih objekata, posebno luke Rijeka.

Međutim, već 1956. uvidjelo se da je prekrasna priroda Istre, posebno njenih obala, izvanredno povoljna za razvoj turizma, koji se i u drugim zemljama znatno brže razvijao nego što je to bilo u prijeratnim godinama. Tako je otpočela izgradnja hotela u svim mjestima na istočnoj i zapadnoj obali Istre. Godine 1945. jedino su Opatija i Lovran imali nekoliko hotela, dok je jedan veći bio u Poreču, a nekoliko manjih u drugim gradovima. Izgradnja društvenih hotela potaknula je i izgradnju privatnih stambenih objekata koji su služili za stanovanje stalno nastanjenih, a dijelom i za iznajmljivanje sve većem broju turista. Izgrađeno je tako nekoliko tisuća stambenih objekata i vikendica koji, posebno u "špici" sezone, nadoknađuju manjak hotelskog smještaja. U Umagu, Poreču, Vrsaru, Rovinju, Puli, Rapcu i na drugim lokacijama sagrađeni su veliki hotelski kompleksi, koji su 1991. mogli ugostiti (s privatnim smještajem po kućama, vikendicama i kampovima): Poreč oko 120 tisuća, Umag oko 90, Vrsar 20, Rovinj

i Pula oko 50, a povećani su i kapaciteti u Opatiji i Lovranu te u drugim mjestima, tako da je Istra mogla primiti oko 500 tisuća turista odjednom.

Intezivna izgradnja turističkih i stambenih objekata potaknula je izgradnju industrije građevinskog materijala te prehrambenih proizvoda, kao i vinarstva, što je dijelom podmirilo turističke potrebe, ali je potrošnja tih proizvoda bila iznad mogućnosti proizvodnje Istre, pa su dopremani iz unutrašnjosti. Razvoj turizma i pratećih objekata koji su služili turizmu pružio je mogućnost zapošljavanja većeg broja kako hotelskih radnika tako i onih na poljoprivrednim dobrima – što je opet pružalo mogućnost zaposlenja ne samo domaćoj radnoj snazi, već se veći broj ljudi doselio i iz unutrašnjosti. Tako se ukupan broj stanovnika od 212 tisuća u 1971. popeo na 246 u 1991, a u ljetnoj sezoni, na još nekoliko tisuća više zbog sezonskih radnika.

Posebno intezivan bio je razvoj industrijskih objekata u Rijeci. Rafinerijski kapacitet je povećan od 100 tisuća tona u 1945. na više od 7 milijuna tona godišnje, a isto tako su modernizirana brodogradilišta u Rijeci i Puli, tako da oba mogu graditi velike brodove svjetske kvalitete i više od 200 tisuća BRT nosivosti. U Rijeci su prošireni i kapaciteti metalne industrije (u kojoj je ona imala jaku tradiciju) te prehrambeni, tekstilni i drugi. Takav intenzivan razvoj Rijeke zahtijevao je veliki broj radne snage, koja je došla iz svih krajeva Hrvatske i drugih republika. A to je opet zahtijevalo i stambenu izgradnju i proširenje grada, u kojem se broj stanovnika od 68 tisuća u 1948. popeo na 206 tisuća u 1991.

Treba još navesti da je za potrebe Istre i Rijeke proširena i poboljšana infrastruktura, kako energetska tako i vodovodna i prometna. Gotovo su sve istarske prašnjave ceste asfaltirane, izgrađen je tunel ispod Učke, nove moderne ceste, a djelomično i auto-cesta, od Učke do Pazina (sada se gradi ona od Cerovja do Pazina) te od Učke prema Rijeci, koja se nadovezuje na obilaznicu oko Rijeke, što je tražilo bušenje novih tunela i gradnju velikog viadukta. Od Rijeke do odvojka za Crikvenicu izgrađena je dijelom puna auto-cesta, a dijelom poluauto-cesta, koja se sada upravo gradi do Delnica, kako bi se Rijeka mogla preko Zagreba povezati sa Srednjom i Istočnom Europom.

Zadar, pošto je bio gotovo potpuno razrušen u ratu, obnovljen je i u njemu su izgrađeni mnogi industrijski kapaciteti, hoteli i luka spojena novom željezničkom prugom do pruge Split-Zagreb. I sam se grad znatno proširio, ali su popisi činjeni zajedno s naseljima iz okolice. Računa se da se grad povećao oko 2,5 do 3 puta, i površinom i brojem stanovnika.

Zdravstvena je služba proširena i poboljšana i može se reći da je na europskom nivou, a izgrađene su mnoge bolnice i zdravstvene stanice u svim većim mjestima.

Sve to upućuje na to da su područja Istre, Rijeke i Zadra od 1960. do 1990. imala natprosječan razvoj u odnosu na druga područja u Republici, a osnivanjem neovisne Republike Hrvatske i uvođenjem tržišne privrede i privatnog poduzetništva imaju sve mogućnosti još bržeg i uspješnijeg gospodarskog i društvenog napretka.

IX. NOVO RATNO RAZDOBLJE

Nažalost, u napadu na Hrvatsku sredinom 1991. godine JNA je porušila ogroman broj industrijskih, prometnih, prosvjetnih i kulturnih objekata i crkava te još i omogućila da krajijski Srbi zadrže gotovo trećinu hrvatskog teritorija pod svojom okupacijom i tako dovela cijelu Republiku u težak položaj, koji se osjetio i u spomenutim pripojenim krajevima, iako oni, osim Zadra, nisu imali materijalne štete, ali je zbog ratne opasnosti broj turista 1991. smanjen gotovo 90%, 1992. oko 75%, a ove godine ima izgleda da se broj turista poveća za 40-50% u samoj Istri, čime se stvaraju mogućnosti za ponovni gospodarski napredak istarskog stanovništva.

Međutim, ovdje se ne može mimoći spominjanje nekih već ustaljenih pojava u Istri, odnosno da svako ekonomsko pogoršanje, izazvano bilo političkim bilo drugim okolnostima, utječe na promjene nacionalnosti u svrhu očuvanja ekonomske koristi. Ovdje treba reći da je za osudu praksa koju primjenjuju talijanske vlasti – da zaposlenje u Italiji uvjetuju prihvaćanjem talijanskog državljanstva. Naime, kako se doznaje, dobivanje posla uvjetuje se učlanjenjem u Talijansku Uniju. Takvo nešto ne primjenjuje ni jedna zemlja u Europi, pa stotine tisuća naših radnika (i onih iz drugih zemalja) u Njemačkoj i drugim europskim zemljama nije prisiljavano da prihvati takve neetičke i amoralne uvjete, a da bi se mogli zaposliti. Znači da se nakon primjene *Umgangssprache* u razdoblju do prvog svjetskog rata i razdoblja između dva rata, kad su svi građani Istre prisilno "postali" Talijani, sada uvodi nova metoda potalijančivanja, koja, očito, ima političke konotacije.

Pripadnost naciji ima svoj etnički i etički značaj, čak i ako ne postoji "strasno" ili "slijepo" rodoljublje koje daje uvažavanje, ugled i položaj u međunarodnoj zajednici, dok olako mijenjanje nacionalnosti to, naravno, obezvređuje.

Tu bi nam za primjer mogli poslužiti Slovenci koji ne podliježu takvim prisilama, kao što se vidjelo iz popisa vršenog prije prvog svjetskog rata. Mijenjanje nacionalnosti treba ostati jednim od važnih ljudskih prava, ali samo onda ako se ono čini po slobodnoj volji svakog pojedinca, a ne prisilom.

X. ZAKLJUČAK

Pregled zbivanja kroz vjekove, a posebno od polovice 19. stoljeća, na područjima krajeva pripojenih Hrvatskoj nakon drugog svjetskog rata daje nam uvid u brojne promjene vladara na tim prostorima i borbu (hrvatskog) naroda za svoju opstojnost otkako su Hrvati koncem 6. stoljeća stupili na istarsko tlo. Ni bolest, ni epidemije, ni druge prisile pojedinih vladara i društvenih krugova, posebno talijanskih – koje su kulminirale pod fašističkim režimom između dva rata, kad se moralo odricati svojih obiteljskih i etničkih obilježja – nisu slomile njihovu volju i sposobnost da prevladaju sve te teškoće. Dapače, čini se, one su istarskom narodu dale snagu, volju i sposobnost da u posljednjih 30 godina svojom radinošću znatno uzdigne svoje gospodarstvo i životni standard, iako

socijalistički sistem nije pružao mogućnost pune slobode gospodarskog djelovanja, kao što je to u tržišnoj privredi. Taj uspjeh može im poslužiti za stjecanje ne samo znanja već i volje i poriva za daljnje napredovanje na svim poljima ljudske djelatnosti.

Privremene poteškoće, koje su se pojavile u zadnje dvije godine, ne bi ih smjele obeshrabriti i skrenuti sa razumnog puta – u interesu naroda kao cjeline.

Naravno, samosvijest i ponos jednog naroda kao cjeline ne podrazumijeva netolerantnost i nepoštivanje drugih naroda s kojima se živi u zajednici, već jednako poštivanje tih kvaliteta kod drugih naroda, jer se samo tako može ostvariti uspješan suživot u jednoj višenacionalnoj zajednici.

Zato se De Franceschijeva teza – da je nemoguć zajednički život dvaju ili više naroda ako žive pomiješani – jer je nemoguće ustaliti dvije narodnosti i dvije različite kulture, već to postaje samo jedna borba – ne mora neizbježno i potvrditi, ako se spomenuta moralna i društvena načela u potpunosti poštuju. A to potvrđuju i primjeri suživota više nacionalnosti u Švicarskoj i Skandinavskim zemljama te u S.A.D. (osim ekstremnih slučajeva između bijelih i tamnoputih), a također u Kanadi. Zato povratak određenog broja Talijana ne bi smio dovesti do stanja kakvo je postojalo u ranijim razdobljima. Ali taj delikatni problem treba imati u vidu kako sadašnji miran i tolerantan suživot novih pridošlica ne bi doveo do nepodnošljivog stanja.

Ovo istraživanje je pokazalo da je između dva rata iseljavanje Hrvata i doseljavanje Talijana bilo manje nego što je to ranije objavljivano.

Također je sasvim logično da se u izračunavanju eksodusa Talijana nakon drugog svjetskog rata uzme u obzir i njihovo doseljavanje između dva rata, jer samo tako možemo doći do podataka o stvarnom iseljavanju autohtonog istarskog stanovništva, kao i onog u slučaju Rijeke i Zadra. A i sama naseljavanja pod prisilom fašističkog režima nemaju karakter normalnog doseljavanja na te prostore. Prema tome, ako od broja ukupno iseljenih iza drugog svjetskog rata odbijemo one doseljene između dva rata, dobivamo brojku od 142 tisuća iseljenih autohtonih Talijana i Hrvata. Jer se mora pretpostaviti da hrvatski iseljenici nakon drugog svjetskog rata nisu oni koji su se doselili nakon drugog svjetskog rata, već oni koji su tamo bili otprije.

Isto tako treba imati na umu da su svi optanti, u smislu potpisanih ugovora, trebali biti "namireni" od talijanske vlade za svoju imovinu koju su ostavili na tim prostorima, te stoga nemaju ni pravnu ni imovinsku osnovu za dobivanje prava na povrat ranije imovine. Jer, ako je takvih propusta bilo, onda oni idu na račun talijanske vlade.

Što se tiče iseljenih iz Zone "B", mora se pretpostaviti da im je talijanska vlada trebala podmiriti vrijednost njihove imovine po preseljenju u Italiju, jer bi bilo nelogično i neprihvatljivo za njih da čekaju 40 ili 50 godina do konačne isplate 110 mil. US dolara, koju je dobrom voljom talijanska vlada odgodila do 2003. godine.

Treba očekivati da će se sva ta pitanja u predviđenim razgovorima između talijanske i hrvatske vlade razjasniti.

PRILOZI

Tablica 1

Hrvatska i slovenska Istra – kretanje stanovništva po popisima

Godine	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1936.	1945.
Buje	14.471	15.334	17.150	18.256	20.316	22.227	22.755	22.801	23.392	23.662
Buzet	14.049	15.279	15.270	17.707	19.071	20.371	19.760	15.232	15.597	18.163
Labin	11.478	12.319	14.072	15.264	16.457	17.711	19.612	21.277	23.325	25.009
Motovun	14.037	15.334	16.474	17.985	19.485	21.608	21.386	21.835	21.683	21.767
Pazin	23.442	29.250	25.892	26.220	28.112	30.807	31.240	32.568	32.600	30.336
Poreč	8.089	9.054	10.569	12.157	14.685	17.523	17.423	18.145	17.698	15.698
Pula	19.255	29.911	36.301	49.778	61.391	88.711	67.357	74.786	74.691	62.082
Rovinj	13.623	13.634	13.939	14.265	15.806	18.775	16.480	16.732	15.980	14.940
Volosko	23.074	21.691	23.754	26.479	31.278	37.861	23.439	26.049	29.235	22.804
Cres-Lošinj	14.085	19.192	19.835	19.739	19.876	21.260	19.272	18.855	18.389	17.499
Ukupno.	160.603	175.998	193.265	217.815	246.477	286.854	258.674	268.980	272.440	251.960
Kastav						10.400				
Kopar	28.160	31.383	36.127	37.453	30.961	33.989	33.556	30.330	29.545	30.007
Piran	14.873	15.488	17.046	18.629	20.860	23.671	22.615	24.179	23.730	23.572
Podgrad	15.978	15.574	15.936	16.313	17.690	16.689	16.490	13.821	14.451	15.112
Ukupno	59.011	62.445	69.109	72.395	69.511	74.349	72.661	68.330	67.716	68.691
Sveukupno	219.654	238.180	273.917	290.240	315.988	371.603	331.335	337.300	340.156	320.651
Krk	15.218	16.725	18.089	19.763	21.140	21.259				
Muggia (Milje)				7.651	8.841	11.578	12.066			
Popis ukupno	234.892	254.905	292.006	317.654	345.869	404.380	343.401			

Izvor: Od 1857. do 1910, *Statistische Übersichte über die Bevölkerung von Oesterreich*.
 Od 1921. do 1936, *Censimento della popolazione del Regno d'Italia*.
 Za 1945. *Cadastré national de l'Istrie, Sušak 1946*.

Tablica 2

Hrvatska i slovenska Istra – kretanje stanovništva po nacionalnostima (u tisućama)

	1846.	GS	1857.	GS	1869.	GS	1880.	GS	1890.	GS
Ukupno	215	0,21	220	0,66	238	1,28	274	0,56	290	0,83
Hrvati	122	0,0	122	0,27	126	-1,56	106	1,46	123	0,08
Talijani	59	0,45	62	1,37	73	4,64	112	-0,10	111	1,10
Slovinci	32	0,56	34	0,48	36	1,62	43	-0,45	41	0,71
Ostali	2	0,0	2	1,25	3	dos.	13	1,42	15	dos.

Razlika										
	1900.	GS	1910.	GS	1921.		1945.		1921/1910.	1945/1910.
Ukupno	315	1,63	371	-1,03	331		321		-40	-50
Hrvati	124	1,85	149	-4,70	90		173		-59	+24
Talijani	128	0,68	137	3,32	188		84		+51	-47
Slovinci	44	1,82	53	-1,30	35		54		-18	+1
Ostali	19	dos.	32	-5,30	18		10		-14	-22

GS = godišnje stope prirasta i pada (u postocima)

Napomene:

1. Brojčani podaci po nacionalnostima iz publikacije Ernesta Radetića *Istra pod Italijom 1918-1943*, za godine 1846. do 1921, iz kojih je isključen Krk i Muggia (Milje).2. Podatak za 1945. iz *Cadastre national de l'Italie*, Sušak 1946.

Tablica 3

Hrvatska Istra – kretanje stanovništva po nacionalnosti (prema popisima, u tisućama)

Godina	1846.	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.		
a) izvorno prema popisu															
Ukupno	156	160	175	195	217	242	286	259	270	222	212	215	212		
Hrvati	120	120	124	94	112	116	136	(115)	(116)	164	171	181	171		
Talijani	34	37	45	83	87	103	108	(123)	(142)	49	21	15	12		
Slovinci	1	2	3	7	5	7	11	6	6	5	6	5	5		
Srbi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4	8	10		
Ostali	1	1	3	11	13	16	31	15	6	2	10	6	14		
Stope prirasta % godišnje				1846-57.		1857-1869.		1869-1880.		1880-1890.		1890-1900.		1900-1910.	
Ukupno				0,25		0,75		1,00		1,00		1,08		1,66	
Hrvati				0,0		0,29		-2,55		1,74		0,31		1,58	
Talijani				0,77		1,60		5,70		0,43		1,68		0,47	
b) ispravljeno			1869.	1880.	1890.	1900.	1910.								
Ukupno			175	195	217	242	286								
Hrvati			124	126	137	148	162								
Talijani			45	51	62	71	82								
Slovinci			3	7	5	7	11								
Srbi			-	-	-	-	-								
Ostali			3	11	13	16	31								
Stope prirasta % godišnje							1869-1880.	1880-1890.	1890-1900.	1900-1910					
Ukupno							1,00	1,00	1,08	1,66					
Hrvati							0,16	0,84	1,03	1,79					
Talijani							1,15	1,95	1,36	1,43					

Izvor pojedinih podataka:

Od 1846. do 1910. *Statistische Übersichte über die Bevölkerung von Osterreich*

1921. i 1931. *Censimento della popolazione del Regno d'Italia*

Od 1948. do 1971. Savezni zavod za statistiku: *Popisi stanovništva od 1948. do 1971.*

Napomena:

a) Za Hrvate i Talijane kod popisa 1921. i 1931. izvršena procjena.

Tablica 4

Hrvatska Istra – izračunavanje demografskih gubitaka (u tisućama)

	Ukupno	Hrvati	Talijani	Slovenci	Srbi	Ostali
Popis 1910.	286	162	82	11	–	31
Prirast 1,2%	40	22	12	1	–	4
Oček. stan. 1921.	326	184	94	12	–	35
Ratni gubici	-12	-6	-4	-1	–	-1
Španjolska groznica	-8	-4	-2	-1	–	-1
Migracije	-47	-44	+20	-4	–	-19
Asimilacije	–	-15	+15	–	–	–
Popis 1921.	259	115	123	6	–	15
Prirast 0,8%	21	10	10	–	–	1
Oček. stan. 1931.	280	125	133	6	–	16
Migracije	-10	-9	+9	–	–	10
Popis 1931.	270	116	142	6	–	6
Prirast 0,8%	31	19	10	1	–	1
Oček. stan. 1948.	301	135	152	7	–	7
Ratni gubici	-24	-14	-9	-1	–	–
Migracije	-55	+23	-74	-1	+2	-5
Asimilacije	–	+20	-20	–	–	–
Popis 1948.	222	164	49	5	2	2
Prirast 0,9%	27	22	4	1	–	–
Oček. stan. 1961.	249	186	53	6	2	2
Migracije	-34	-5	-38	-1	+6	+4
Popis 1961.	215	181	15	5	8	6
Prirast 0,8%	18	15	1	–	1	1
Oček. stan. 1971.	233	196	16	5	9	7
Migracije	-21	-25	-4	–	+1	+7
Popis 1971.	212	171	12	5	10	14

Napomena:

Brojke popisa 1910. uzete iz tablice 3 – ispravljeno

Tablica 5

Rijeka – izračunavanje demografskih gubitaka (u tisućama)

	Ukupno	Hrvati	Talijani	Slovenci	Srbi	Ostali
Popis 1910.	50	14	24	2	–	10
Prirast 0,06%	2	1	1	–	–	–
Očekiv. stanov. 1918.	52	15	25	2	–	10
Ratni gubici	-6	-2	-4	–	–	–
Migracije	–	-4	+8	–	–	-4
Popis 1918.	46	9	29	2	–	6
Prirast 0,6%	4	1	3	–	–	–
Očekiv. stanov. 1931.	50	10	32	2	–	–
Migracije	+3	–	+6	–	–	-3
Popis 1931.	53	10	38	2	–	3
Prirast 0,6%	2	–	2	–	–	–
Očekiv. stanov. 1936.	55	10	40	2	–	3
Migracije	+1	+1	–	–	–	–
Popis 1936.	56	11	40	2	–	3
Prirast 0,6%	1	–	1	–	–	–
Očekiv. stanov. 1940.	57	11	41	2	–	3
Migracije	+4	+3	+1	–	–	–
Popis 1940.	61	14	42	2	–	3
Prirast 0,6%	3	1	2	–	–	–
Očekiv. stanov. 1948.	64	15	44	2	–	3
Ratni gubici	-4	-1	-3	–	–	–
Migracije	+8	+23	-15	+1	+1	-2
Popis 1948.	68	37	26	3	1	1
Prirast 0,6%	5	4	1	–	–	–
Očekiv. stanov. 1961.	73	41	27	3	1	1
Popis 1961.	49	41	3	3	1	1
Emigracija	24	–	24	–	–	–

Izvori podataka:

Detalje po nacionalnostima za 1910. daje M. Roje u *Le littoral Yougoslavie de l'Adriatique*, Zagreb 1919.

La Popolazione el Comune Rijeka, Roma 1926, daje za 1910. ukupan broj od 49.806 i detalje po nacionalnostima.

Censimento generale za 1931. daje 52.928, a za 1936. daje 56.249 (*in complesso*).

Za 1940. Antun Giron: *Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942*, Historijski arhiv Pazin 1983, daje podatak od 60.892 ukupno te 11.199 *allogeni* i *Jugoslavi*, 5482, Talijani 41.314 i ostali 2897.

Popisi 1948. i 1961. su jugoslavenski. Popisni rezultati za 1961. uključuju i Sušak, pa je izvršena procjena za teritorij Rijeke koji je bio pod Italijom. Broj Talijana i iza 1961. kretao se oko tri tisuće, što znači da je prestalo iseljavanje.

Tablica 6**Pregled broja optanata**

Redni broj	Općina	zatraženo iz:	Broj optanata		
			Opcije 1948.	Opcije 1951.	Ukupno
1.	Buje	tuzemstva	–	–	–
		inozemstva	–	6	6
		ukupno	–	6	6
2.	Buzet	tuz.	759	48	807
		inoz.	1.086	143	1.229
		ukupno	1.845	191	2.036
3.	Labin	tuz.	1.051	75	1.026
		inoz.	3.093	137	3.230
		ukupno	4.144	212	4.356
4.	Pazin	tuz.	1.112	75	1.187
		inoz.	2.473	132	2.605
		ukupno	3.583	207	3.792
5.	Poreč	tuz.	3.074	165	3.239
		inoz.	2.695	148	2.843
		ukupno	5.769	313	6.082
6.	Pula	tuz.	3.313	2.003	5.316
		inoz.	21.744	348	22.092
		ukupno	25.057	2.351	27.408
7.	Rovinj	tuz.	1.163	1.701	2.864
		inoz.	2.049	48	2.097
		ukupno	3.212	1.749	4.961
8.	Rijeka	tuz.	11.579	677	12.256
		inoz.	17.722	408	18.130
		ukupno	29.301	1.085	30.386
9.	Opatija	tuz.	981	35	1.016
		inoz.	2.489	76	2.565
		ukupno	3.470	111	3.581
10.	Cres-Lošinj	tuz.	1.994	110	2.104
		inoz.	2.913	85	2.998
		ukupno	4.907	195	5.102
11.	Zadar	tuz.	1.394	21	1.415
		inoz.	7.402	131	7.533
		ukupno	8.796	152	8.948
12.	Lastovo	tuz.	57	2	59
		inoz.	135	6	141
		ukupno	192	8	200
		Sveukupno	90.278	6.580	96.858

Napomena: Prednji brojevi prikazuju pozitivno rješenje traženja, a negativnih rješenja je bilo oko 20.000.

Izvor: Arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova Hrvatske, obradio autor.

Tablica 7**Broj otpuštenih iz državljanstva i iseljenih u Italiju do 1974. (iz novopripojenih područja)**

Redni broj	Općina	Broj
1.	Buje	298
2.	Buzet	143
3.	Labin	122
4.	Pazin	380
5.	Poreč	1.115
6.	Pula	1.809
7.	Rovinj	97
8.	Rijeka	353
9.	Opatija	65
10.	Cres-Lošinj	194
11.	Zadar	650
12.	Lastovo	10
	Ukupno:	5.236

Napomena: Prema važećem Ustavu svi državljani koji su zatražili i dobili otpust iz državljanstva gubili su pravo na svoju imovinu. Tek od 1974. Ustav dopušta da ona ostaje u njihovom vlasništvu.

Izvor: Arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova Hrvatske, obradio autor.

LITERATURA

- Barbalić, Fran: *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb, 1952.
- Bertoša, Miroslav: *Mletačka Istra u XVI. i XVII stoljeću*, Istarska naklada, Pula 1986, sv. I-II.
- Bujština*, Izdavač Skupština općine Buje, 1985.
- Bratulić, dr. Josip: *Istarski razvod*, Pula, 1978.
- Čermelj, dr. Lavo: *Slovinci in Hrvatje pod Italijo*, Slovenska Matica, 1965.
- Forlati Tamaro, Bruna: *POLA*, Padova, Ed. Liviana, 1971.
- Giron, Antun: *Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942*, Pazin, 1983.
- Kirac, Luka: *Crtice iz istarske prošlosti*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1971.
- Laušić, dr. Ante: *Uzroci i oblici iseljavanja iz Istre nakon drugog svjetskog rata*, Centar za istraživanje migracije i narodnosti, Zagreb, 1987.
- Miculian, Antonio: *Historiografija i publicistika o egzodusu, Istra 1943/45*, Rovinj, 1990.
- Mihovilović, Ivo: *Mašta i stvarnost zone "B", Dometi*, Rijeka, 1971.
- Milanović, Božo: *Istra u osvitu narodnog preporoda 1797-1860*, Pazin, 1960.

OKO TRSTA, Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd, 1945.

Montona, del Papo Luigi: *ALBO D'ORO, La Venezia Giulia e la Dalmazia nell' ultimo conflitto mondiale*, Trieste, 1989.

Parovel, Pavao: *Izbrisani identitet*, Udruženi nakladnici, Pazin, Poreč, Pula, 1993.

Radetić, Ernest: *Istra pod Italijom 1918-1943*, Zagreb, 1944.

Rocchi, Flaminio: *L'ESODO DEL 350 Mila Giuliani, Fiumani e Dalmati*, Roma, 1972.

STORIA di un ESODO, Istria 1945-1956, Istituto Regionale, Trst, 1980.

Statistički izvori:

Die Ethnologischen Verhältnisse des Osterreichische Kustenlandes von Carl freiherrn Czoerning, Trieste, 1885.

Statistische Ubersichte uber die Bevolkerung von Osterreich 1857-1910.

Censimento della popolazione del Regno d'Italia 1921, 1931, 1936.

Savezni zavod za statistiku: *Popisi stanovništva od 1948 do 1971.*

Republički zavod za statistiku: *Popis stanovništva Hrvatske 1991.*

Cadastre national de l'Istrie, Sušak, 1946.

Roje, M: *Le littoral Yougoslavie de l'Adriatique*, Zagreb, 1919.

La Popolazione del Comune Rijeka, Roma, 1926.

IMMIGRATION AND EMIGRATION FROM THE ISTRIA, RIJEKA AND ZADAR AREAS IN THE PERIOD FROM 1910 TO 1971

Vladimir Žerjavić

Zagreb

The purpose of this paper is the research of immigration and emigration trends of the population in the period from 1910 to 1961/71 in the areas Istria, Rijeka and Zadar, and the islands Cres, Lošinj and Lastovo. These areas were annexed to Yugoslavia after World War II, more precisely to the republics Croatia and Slovenia, while between the wars they were under the rule of Italy. The point of departure in the analysis is the 1846 census conducted in Croatian (the mother tongue), which is then compared with the 1880 census based on the business language ("umgangs-sprache") by means of which the number of the Italian population was administratively increased. In analysis and necessary correction of later censuses, the author had reached the following findings. Between the wars, under the fascist regime, there were 53 thousand Croats evicted, while 44 thousand Italians were settled in the Istria and Rijeka region. After World War II 163 thousand Italians and 25 thousand Croats emigrated from Istria, Rijeka and Zadar, and also from the islands Cres and Lošinj, amounting to 188 thousand people. If we subtract from this number the 44 thousand Italians who came during the fascist period (plus a growth of 2000) we arrive at the number of 142 thousand native Italians and Croats who moved from the Croatian Republic after World War II.

IMMIGRAZIONE E EMIGRAZIONE DAL TERRITORIO DELL'ISTRIA, FIUME E ZARA NEL PERIODO 1910-1971.

Vladimir Žerjavić
Zagreb

L'intenzione di questo articolo è fare la ricerca del movimento e la constatazione dell'immigrazione e l'emigrazione della popolazione nel periodo dal 1910 fino al 1961/71 nel territorio d'Istria, Fiume, Zara e nelle isole di Cherso, Lagosta, Lussino. Queste zone venivano assesse alla Jugoslavia dopo la seconda guerra mondiale, più preciso alle repubbliche di Croazia e Slovenia, e fra due guerre erano sotto il governo italiano. La ricerca viene basata sui risultati registrati nel 1846 riguardo la lingua materna e poi paragonata con il censimento del 1880. fatto sulla base della lingua professionale ("umgangssprache") con la quale la partecipazione del popolo italiano è aumentata amministrativamente. Analizzando i censimenti dopo e facendo le correzioni l'autore ha ottenuto i seguenti risultati. Fra le due guerre, sotto il regime fascista 53 mila Croati veniva spatriato forzoso dal territorio d'Istria. nello stasso tempo 44 mila Italiani veniva immigrato in Istria. Dopo la seconda guerra mondiale dall'Istria, Fiume, Zara, dalle isole di Cherso, Lagosta, Lussino 163 mila Italiani e 25 mila Croati, in totale, 188 mila della popolazione è emigrato. Se sottraiamo da questa cifra 44 mila Italiani immigrati durante il periodo fascista atteniamo la cifra di 142 mila dei Croati e Italiani emigrati dal territorio della Repubblica di Croazia dopo la seconda guerra mondiale.